

ДО ПИТАННЯ ПРО ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВІ КРИТЕРІЇ КЛАСИФІКАЦІЇ ЗАСОБІВ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ

ON THE QUESTION ABOUT THE CLASSIFICATION OF MEANS OF STATE SUPPORT FOR SMALL AND MEDIUM-SIZED BUSINESSES

Подцерковний О.П., д.ю.н.,
професор кафедри господарського права і процесу
Національний університет «Одеська юридична академія»,
член-кореспондент НАПрН України

Кубрак Г.О., аспірант кафедри господарського права і процесу
Національний університет «Одеська юридична академія»

У статті розглянуто теоретичні засади класифікації правових засобів державної підтримки малого та середнього бізнесу в рамках загально-правових основ, розроблених загальною теорією права, адаптованих до предметно-галузових потреб. Наголошено, що питання класифікації правових засобів державної підтримки малого та середнього бізнесу потребує системного підходу, що має як теоретичне, так і практичне значення, з урахуванням потреб комплексного та сталого вирішення економічних проблем у воєнний та повоєнний періоди. Класифікація правових засобів державної підтримки малого та середнього бізнесу проведена за такими критеріями, як коло суб'єктів, строк, характер, дискреційність, джерела фінансування. Класифікаційні критерії обґрунтовані такими, що забезпечують системність, багатоаспектність і різноманітність відповідних засобів впливу держави на сферу підприємництва, що обумовлюється засадами державної економічної політики.

Виходячи з місця, яке займає малий та середній бізнес в економіці провідних країн світу, а також тієї ролі, яку він має відігравати в Україні, дослідження питань класифікації правових засобів його державної підтримки відповідно до певного критерію, дозволяє диференціювати правові механізми їх застосування на суспільних відносинах та визначити їхні особливості, зокрема, надає законодавцю можливість визначити послідовність їх впровадження у воєнний час та у перспективах повоєнної розбудови нашої держави. Обґрунтовується потреба використання портфельного підходу у правовому забезпеченні основних заходів державної підтримки малого та середнього бізнесу. Такий підхід передбачає групування державних витрат за основними напрямками їх здійснення при державній підтримці (наприклад, консультування, навчання підприємництва та менеджменту, доступу до фінансів, розвитку ринку та експорту, інновації тощо) та за основними цільовими групами населення (наприклад, новостворений бізнес, нові стартапи, компанії, які швидко розвиваються, інноваційні малі та середні підприємства та ін.). Це є корисним для моніторингу того, чи є державні витрати на підтримку малого та середнього бізнесу пропорційними та збалансованими, чи вирішують вони основні проблеми розвитку, з якими стикаються підприємці, не порушуючи засади економічної конкуренції. Портфельний підхід, що використовується у поєднанні з оцінкою програм фінансування та розвитку, здатен сприяти ефективності спрямувати фінансування шляхом його спрямування на заходи, що приносять найбільші соціальні та економічні вигоди.

Ключові слова: державна економічна політика, державне фінансування, малий і середній бізнес, класифікація засобів державної підтримки, правові засоби, захист економічної конкуренції, моніторинг.

The article examines the theoretical principles of the classification of legal means of state support for small and medium-sized businesses within the framework of general legal foundations developed by the general theory of law, adapted to subject-branch needs. It is emphasized that the issue of classification of legal means of state support for small and medium-sized businesses requires a systematic approach, which has both theoretical and practical significance, taking into account the needs of a comprehensive and sustainable solution to economic problems in the war and post-war periods. The classification of legal means of state support for small and medium-sized businesses is carried out according to such criteria as the circle of subjects, term, nature, discretion, sources of financing. The classification criteria are based on those that ensure systematicity, multifacetedness and variety of appropriate means of state influence on the field of entrepreneurship, which is determined by the principles of state economic policy.

Based on the place that small and medium-sized businesses occupy in the economy of the leading countries of the world, as well as the role that it should play in Ukraine, the study of the classification of legal means of its state support according to a certain criterion allows to differentiate the legal mechanisms of their application in social relations and to determine their features, in particular, gives the legislator the opportunity to determine the sequence of their implementation in wartime and in the prospects of post-war development of our state. The need to use a portfolio approach in the legal provision of the main measures of state support for small and medium-sized businesses is substantiated. This approach involves the grouping of public expenditures by the main directions of their implementation with state support (for example, consulting, entrepreneurship and management training, access to finance, market and export development, innovation, etc.) and by the main target groups of the population (for example, newly created businesses, new startups, fast-growing companies, innovative small and medium-sized enterprises, etc.). This is useful for monitoring whether public spending on supporting small and medium-sized businesses is proportionate and balanced, whether it addresses the main development challenges faced by entrepreneurs without violating the principles of economic competition. A portfolio approach, used in conjunction with the evaluation of funding and development programs, can contribute to the effectiveness of channeling funding by channeling it to activities that bring the greatest social and economic benefits.

Key words: state economic policy, state financing, small and medium-sized business, classification of means of state support, legal means, protection of economic competition, monitoring.

Вступ. Сучасний стан, у якому перебуває держава, суспільство та економіка України, зумовлюють необхідність формування інноваційного підходу до розуміння сутності та природи державної підтримки малого та середнього бізнесу, який є найважливішим елементом економічних відносин будь-якої сучасної держави, і може стати рушійною силою економічного зростання під час війни та у перспективах повоєнного відновлення України. Зазначене не може бути досягнуто без належного правового закріплення відповідних засобів підтримки, а їх правильне

застосування на підставі їх наукового аналізу і дослідження на практиці здатне призвести до підвищення ефективності правового регулювання у сфері малого та середнього бізнесу. Саме тому питання ефективної правової диференціації засобів підтримки, їхньої ролі у процесі правотворчості й правореалізації щодо малого та середнього бізнесу, в тому числі на підставі їх чіткої класифікації, виступає одним із актуальних напрямів їх дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сфері приватного права найбільш розроблена проблематика

правових засобів у цивільному праві, хоча і доктрина господарського права накопичила публікації з цього питання, авторами яких є М. Ждан, Д. Лічак, Т. Мельник, Т. Некрасова, Н. Петрова, Я. Петруненко, М. Савчик, В. Стрілець, О. Харитонова, Р. Шабанов, С. Шкляр та ін., які розглядають, здебільшого, окремі види таких правових засобів відповідно до напряму підприємницької діяльності. Однак, на нашу думку, питання класифікації правових засобів державної підтримки малого та середнього бізнесу потребує системного підходу, задля комплексного та сталого вирішення проблем у цій сфері у воєнний та повоєнний періоди.

Метою статті є розробка теоретичних засад правової класифікації засобів державної підтримки малого та середнього бізнесу в рамках структурування державної економічної політики та підвищення рівня її системного закріплення в законодавстві України.

Викладення основного матеріалу. Поняття «засіб» та «захід» у сфері правового закріплення державної економічної політики не мають однакового застосування в законодавстві України, зокрема з питань державної підтримки малого та середнього бізнесу. Зокрема, у ст. 12 ГК України застосовується термін «засіб» при визначенні основних засобів державного регулювання суб'єктів господарської діяльності. Водночас, у ст. 1 Закону України про державну допомогу застосовано термін «захід»: «індивідуальна державна допомога – захід державної допомоги, що здійснюється поза межами програми державної допомоги, а також окремі заходи державної допомоги, що здійснюються в межах програми державної допомоги, але підлягають повідомленню згідно з умовами такої програми та цим Законом». На нашу думку, поняття «захід» є більш загальним за значенням, оскільки може характеризувати сукупність засобів для досягнення мети, у даному випадку – державного регулювання малого та середнього бізнесу (далі – МСБ).

Водночас не можна поняття засіб державного регулювання, у тому числі засіб державної підтримки, отожднювати із поняттям засіб правового регулювання. Як зазначається в загально-теоретичних дослідженнях, правові засоби – це правові засоби – це певні юридичні категорії та діяння суб'єктів із їх застосування з метою досягнення конкретного результату [3, с. 536]. А. Денисова до субстанціональних правових засобів, зокрема, відносить зобов'язання, дозволи, заборони, заохочення, пільги, норми права, принципи права тощо, а до дієвих (засобів-дій, технологій) – акти реалізації права, акти застосування права, акти тлумачення права та всі процеси юридичної діяльності [1, с. 191–192].

Особливе значення для сфери господарсько-правових відносин мають такі правові засоби, як правові норми, правові інститути, суб'єктивні права, юридичні обов'язки, заборони, заохочення, санкції, пільги, принципи, презумпції права, правові режими, правові механізми й інші, законодавчо закріплені регулятори господарських відносин. Господарсько-правова доктрина сформулювала низку дефініцій більш загального поняття, а саме «засоби державного регулювання господарської діяльності», складовою якої є засоби державної підтримки малого та середнього бізнесу в Україні, наприклад, їх розглядають як «сукупність способів регулюючого впливу держави на діяльність суб'єктів господарювання» [6, с. 37]. Слушною є думка про те, що «головними чинниками зростання кількості малих та середніх підприємств у країнах є активна державна підтримка, формування дієвої інфраструктури та скорочення адміністративних бар'єрів, що заважають розвитку підприємств МСБ. Сьогодні державне регулювання та підтримка підприємницької діяльності не завжди здійснюється на ретельній та систематичній основі. Для того щоб надати імпульс у напрямку сталого зростання, підприємництво має піддаватися розумному та раціональ-

ному впливу держави, не лише її регулюванню, а й формуванню умов для розвитку» [6, с. 37].

На думку Я. Менів, «господарсько-правові засоби є одним із важелів втручання держави у процес розподілу та перерозподілу суспільного продукту та підтримання рівноваги у суспільстві, вони через призму нормативно-правової збалансованості здійснюють вплив на учасників господарських відносин, оптимізуючи їх діяльність відповідно до визначених потребами ринкової економіки правил» [9, с. 80], до яких зазвичай відносять «норми права, суб'єктивні права і юридичні обов'язки, юридичну відповідальність, правові обмеження, правові стимули, правові заохочення тощо» [26, с. 80]. Р. Шабов та М. Ждан господарсько-правові засоби державного регулювання розуміють як «засоби впливу держави на сферу підприємництва з метою створення або забезпечення умов їхньої діяльності відповідно до прийнятої національної економічної політики» [25, с. 193]. Зазначене притаманне й для засобів державної підтримки малого та середнього бізнесу, адже саме вони застосовуються під впливом організаційно-управлінського рішення, на підставі нормативних приписів, відповідають сучасним господарсько-економічним потребам та впливають на конкуренто- та платоспроможність суб'єктів господарювання.

Отже поняття «правовий засіб» та «засіб державної підтримки МСБ» слід співвідносити як форма та зміст.

При дослідженні змісту засобів, за допомогою яких держава підтримує малий та середній бізнес, вихідне систематизуюче значення має їх класифікація відповідно до критеріїв, що дозволяють диференціювати механізми впливу на поведінку суб'єктів МСБ з метою досягнення комплексності заходів впливу та їх структурування у змісті державної економічної політики. У свою чергу системність заходів державно-правового впливу передбачає послідовність, прогнозованість результатів, пов'язаність заходів підтримки не лише один із одним, але й загалом з економічною політикою держави, спрямування цих заходів на перспективний, а не тимчасовий результат впровадження інструментів підтримки [14, с. 62].

На підставі такого критерію, як рівень і масштаб завдань, що вирішуються, засоби підтримки можна поділити на загальні й спеціальні. До загальних правових засобів у сфері господарювання відносять ті, зокрема, що закріплені в загальних положеннях ГК України. Наприклад, у ст. 12 передбачено перелік основних засобів регулюючого впливу на діяльність суб'єктів господарювання, серед яких «державне замовлення; ліцензування, патентування і квотування; застосування нормативів та лімітів; регулювання цін і тарифів; надання інвестиційних, податкових та інших пільг; надання дотацій, компенсацій, цільових інновацій та субсидій». До спеціальних засобів відносяться ті, що регулюються спеціальним законодавством, у даному випадку, насамперед, ЗУ «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні». Правову форму цих засобів доповнюють певні правові інститути, правові режими, наприклад, правовий режим майна суб'єктів малого та середнього бізнесу або режим державної підтримки суб'єктів малого і середнього підприємництва у сфері інновацій, науки і промислового виробництва (ст. 20 ЗУ «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні»), що враховують специфіку цього виду діяльності.

У межах фінансової підтримки МСБ держава підтримує «створення бізнес-інкубаторів, інноваційних бізнес-інкубаторів, науково-технологічних центрів, центрів трансферу технологій». Своєю чергою, фінансова підтримка державою суб'єктів малого і середнього підприємництва, що провадять експортну діяльність, містить заходи, які корелюються з особливостями цього виду підприємницької діяльності: «кредитування, гарантування, страхування експортних операцій, часткова компенсація частки відсо-

ткових ставок за кредитами для провадження експортної діяльності, часткове покриття витрат суб'єктів малого і середнього підприємництва, пов'язаних із здійсненням маркетингових заходів на зовнішньому ринку, вивченням кон'юнктури зовнішнього ринку, пошуком партнерів, просуванням товарів на нові ринки, участю у виставково-ярмарковій діяльності за кордоном, відрядженням спеціалістів для вивчення ринків іноземних держав, підготовкою, перепідготовкою та підвищенням кваліфікації персоналу суб'єктів малого і середнього підприємництва з питань експортної діяльності» (п. 3 ч. 1 ст. 21 ЗУ «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні»).

На підставі такого критерію, як природа й специфіка сфери дії, правові засоби варто поділити на засоби-інструменти і засоби-діяння. Державна підтримка, як одна зі складових механізму державного регулювання, розглядається як «налагоджена система пільгового фінансування пріоритетних галузей і суб'єктів малого і середнього підприємництва; система заходів нарощування адаптивності та конкурентоспроможності суб'єктів малого і середнього бізнесу контролюючого, виконавського, законодавчого характеру» [20, с. 104]. З цього випливає, що засоби-інструменти – це різного роду юридичні процедури, що забезпечують задоволення державних та приватних інтересів при здійсненні засобів підтримки МСБ. Засоби-діяння у цьому контексті відображаються у повноваженнях державних органів щодо реалізації державної економічної політики у сфері підтримки суб'єктів МСБ.

Правовий вимір засобів державної підтримки суб'єктів МСБ має не менше значення ніж управлінський (змістовний). Зокрема, комплекс правових заходів щодо зниження контролюючого тиску займає особливе місце в упорядкуванні адміністрування середнього і малого бізнесу займає. З цією метою 01.01.2017 р. відповідно до ЗУ «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» спрощено та лібералізовано «державний нагляд (контроль), розширено права суб'єкта господарювання, зменшено періодичність і тривалість перевірок, заборонено застосування санкцій у разі виконання суб'єктом господарювання у повному обсязі та у встановлений строк приписів про усунення порушень, впровадження інтегрованої автоматизованої системи державного нагляду (контролю) тощо. Наразі, на думку дослідників, «триває процес приведення галузевих законів в окремих сферах господарської діяльності у відповідність з нормами зазначеного закону відповідно до внесених змін та доповнень» [11, с. 68].

Щодо правових принципів, що стосуються регулювання підприємництва загалом, та малого та середнього бізнесу зокрема, то основоположним принципом такої діяльності є свобода її здійснення (ст. 43 ГК України), яка базується на типізації поведінки суб'єктів МСБ «дозволено все, що прямо не заборонено законом», і має конституційне закріплення у ст. 8 Основного Закону України, як складової принципу верховенства права. Також, як зазначають дослідники, «співвідношення між свободою та мірою втручання у приватну автономію виражає принцип пропорційності» [13, с. 192–204], за яким «державна не повинна накладати на особу надмірних обмежень, які б посягали на сутнісний зміст основного права і перевищували межі необхідності, що випливають з публічного інтересу» [17, с. 13].

Правові засоби також кваліфікують на основні й допоміжні, адже саме такий поділ припускає розгляд правового інструментарію як системи, де ефективність застосування одних засобів залежать від застосування інших. Зокрема, суб'єкти господарських правовідносин використовують для задоволення власних інтересів основні правові засоби, зокрема загальні норми ГК України, але сприяють цьому процесу допоміжні засоби, що передба-

чені, насамперед, Закон України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні». Серед останніх виділяють спеціальні правові принципи, презумпції, аксіоми, норми-декларації тощо. Наприклад, виділяється такий спеціальний принцип, як «доступність отримання державної підтримки суб'єктами малого і середнього підприємництва» (ч. 2. ст. 3 Закону).

На основі функціональної ролі правових засобів, що забезпечують державну підтримку суб'єктів МСБ, їх доцільно поділяти на регулятивні й охоронні. Виходячи з того, що основне призначення права полягає в регулюванні суспільних відносин, ця група правових засобів є базовою. Не випадково А. Денисова зазначає, що залежно від того, які функції є домінуючими у державі, визначається пріоритетність правових засобів: «Якщо метою правового впливу держави є охорона функція, то домінуючими будуть обмежувальні засоби (у всіх його проявах), а коли пріоритетною формою держави є її розвиток, то, відповідно, будуть використовуватися стимулюючі заходи, що і відображається на типі правового регулювання» [1, с. 194]. Очевидно, що Україна прагне підвищення значення малого та середнього бізнесу у розвитку економіки до того рівня, який він займає у найбільш розвинених країнах світу, а тому і вплив на відповідні бізнес-одиночки має бути переважно регулятивно-стимулюючим. Зокрема, метою стимулюючих засобів є «правове спонукання до правомірної поведінки за допомогою матеріальних благ», і вони безпосередньо пов'язані з таким засобом регулювання суспільних відносин, як правове заохочення, що виступає формою юридичного схвалення правомірної поведінки, результатом якого для суб'єкта є настання сприятливих наслідків» [26, с. 194]. Для досягнення цієї мети, як зауважується у літературі, держава має «приділяти особливу увагу розробці та удосконаленню нормативно-правових актів, які спрямовуються на полегшення, спрощення, привабливості ведення бізнесу в країні, що є запорукою ефективного регулювання таких відносин і дає суб'єктам господарювання можливості розвиватися, впроваджувати інновації» [19, с. 193].

Охоронні правові засоби є похідними від регулятивних і покликані усувати перешкоди на шляху правового регулювання, що сприяє досягненню правових цілей. Охоронні правові засоби у вигляді санкцій, запобіжних заходів, покарання й інших заходів підсилюють дію регулятивних правових засобів, чим гарантують і забезпечують їхню результативність. Серед охоронних правових засобів, своєю чергою, також існує поділ на засоби-гарантії, засоби попередження, засоби захисту (позов), засоби-покарання, засоби-обмеження. Зокрема, прикладом засобів-гарантій розвитку малого та середнього бізнесу в умовах війни є запровадження державних гарантій на портфельній основі [5]. В умовах надання державних гарантій для забезпечення часткового виконання боргових зобов'язань за портфелем кредитів банків-кредиторів, що надаються суб'єктам господарювання мікропідприємництва, малого та/або середнього підприємництва – резидентам України, визначено критерії, яким має відповідати позичальник; умови, коли кредит у рамках портфеля кредитів не може бути надано; основні умови надання портфеля кредитів; умови номінальної відсоткової ставки за кредитами, які видаються під змінювану ставку та ін. [16].

Що стосується охоронних правових засобів, які стосуються реєстрації суб'єктів підприємницької діяльності, то наприклад, Н. Саніахметова до них відносить - «відмову у державній реєстрації суб'єктів підприємницької діяльності; визнання в судовому порядку недійсним рішення реєструючого органу про відмову в реєстрації суб'єкта підприємницької діяльності; спонукання в судовому порядку реєструючого органу здійснити реєстрацію при ухиленні його від виконання обов'язку по реєстрації; визнання в судовому порядку недійсними установ-

чих документів» [21, с. 4]. Очевидно, що належне застосування цих та інших охоронних правових засобів сприяє розвитку суб'єктів МСБ не менше, ніж змістовні засоби щодо, наприклад, їх кредитної підтримки чи спрощеної системи оподаткування.

На підставі часової характеристики можливо говорити про короткострокову (до одного року), середньострокову (до п'яти років) та довгострокову державну підтримку суб'єктів МСБ. В залежності від галузі господарювання її можна поділити на підтримку сільськогосподарської галузі, будівництва, інвестиційної діяльності, тощо. Наприклад, у Регламенті комісії (ЄС) № 651/2014 від 17 червня 2014 року про визнання певних категорій допомоги сумісними з внутрішнім ринком на застосування статей 107 та 108 Договору про функціонування Європейського Союзу визначені такі різновиди державної допомоги, залежно від сфери, як то: допомога на рибальство та аквакультуру; у сфері поштових послуг; у металургійній промисловості; для морського транспорту, компаніям з управління судноплавством; з метою введення нових морських шляхів; залізничним підприємствам; для надання послуг у сфері громадського пасажирського залізничного та автомобільного транспорту, тощо. В залежності від конкретизації суб'єкта, який отримує державну підтримку остання поділяється на персоналізовану («адресну»), яка надається конкретному суб'єкту господарювання та неперсифіковану, яка надається групі суб'єктів.

З урахуванням особливостей механізму державного регулювання економіки, господарсько-правові засоби державного регулювання малого та середнього бізнесу можна поділити на прямі та непрямі. Відповідний поділ є справедливим, як видається, й для засобів державної підтримки суб'єктів МСБ. Наприклад, прямим господарсько-правовим засобом державної підтримки суб'єктів МСБ агропромислового комплексу, зокрема малих фермерських господарств, які мають у власності та/або користуванні не більше 100 га земель сільськогосподарського призначення та річний дохід яких від реалізації продукції не перевищує 5 млн. грн., відповідно до ЗУ «Про державну підтримку сільського господарства України», можна вважати механізм здешевлення кредитів та компенсації лізингових платежів.

Прямий характер відповідної підтримки пов'язується не стільки із добровільністю її отримання, а скільки з обов'язковістю її надання з боку уповноважених фінансових установ. При цьому значення такої підтримки виявляється величезним для розвитку МСБ. У наведеному законодавчому акті зазначається, що обсяг і види державної підтримки суб'єктам МСБ у сфері аграрної промисловості «на наступний рік розраховуються щороку виходячи з фактичної чисельності таких господарств у поточному році», у разі залишку цих коштів, вони «спрямовується на державну підтримку інших виробників сільськогосподарської продукції». Звіт Міністерства аграрної політики та продовольства України щодо отримувачів державної підтримки в галузі АПК [2] містить відомості за 2019–2021 роки. Зокрема, у 2019 році державну підтримку отримали фермерські господарства у таких галузях, як: тваринництво (1179 фермерських господарств обсягом 2 433 576 120 грн.); хмелярство, закладання молодих садів, виноградників та ягідників та нагляд за ними (210 фермерських господарств обсягом 397 878 900 грн.). Кредити отримала 595 фермерські господарства обсягом 225 083 000 грн. Фінансову підтримку заходів в агропромислового комплексі шляхом здешевлення кредитів було надано 966 фермерським господарствам, що становила 449 872 336 грн. Фінансова підтримка розвитку 5944 фермерських господарств становила 420 446 654 грн. Фінансова підтримка 4315 сільськогосподарських становила 4 031 385 373 грн. Загалом у 2019 році державну підтримку було надано 9927 фермерським господарствам

обсягом 4 567 650 824 грн. У 2020–2021 роках державна підтримка у галузі АПК здійснювалася за двома напрямками: надання кредитів фермерським господарствам та фінансова підтримка сільськогосподарських виробників. За першим напрямом у 2020 році державну допомогу отримали 176 фермерських господарств обсягом 65 566 900 грн., за другим – 11538 сільськогосподарських виробників обсягом 3 965 818 473 грн., а загальним обсяг допомоги становив 4 031 385 373 грн. У 2021 році загальний обсяг допомоги становив 4 712 394 875 грн., яку отримали 11257 сільськогосподарських виробників.

Непряму державну підтримку суб'єктів господарювання визначають як «сукупність економічних, організаційних та правових механізмів, завдяки яким суб'єктам господарювання надається державою через ринкову інфраструктуру необхідне сприяння правового, фінансового, організаційного, інформаційного та матеріально-технічного характеру, що виключає безпосередню передачу коштів та існує у формі створення стимулюючих умов для розвитку і підвищення ефективності діяльності суб'єктів господарювання відповідно до національної економічної політики» [8, с. 3–4]. Саме «інформаційна підтримка здійснюється органами державної влади та органами місцевого самоврядування у вигляді створення та забезпечення функціонування державних, регіональних і місцевих інформаційних систем, інформаційно-телекомунікаційних мереж, сприяння започаткуванню підприємницької діяльності за допомогою Інтернету; надання інформації: про стан виконання державних, регіональних і місцевих програм розвитку малого і середнього підприємництва та рівень ефективності державної підтримки; про стан розвитку малого і середнього підприємництва; про об'єкти інфраструктури підтримки малого і середнього підприємництва; іншої інформації (економічної, правової, статистичної, виробничо-технологічної, з питань маркетингу), необхідної для забезпечення розвитку суб'єктів малого і середнього підприємництва; консультаційна державна підтримка суб'єктів малого і середнього підприємництва може здійснюватися шляхом: сприяння утворенню об'єктів інфраструктури підтримки малого і середнього підприємництва, які надають консультаційні послуги суб'єктам малого і середнього підприємництва, та забезпечення їх діяльності; спрощення доступу до інформації в режимі реального часу» [24, с. 59–60]. До цього виду державної підтримки суб'єктів МСБ також відносять, наприклад, виділення субвенцій і дотацій регіонам і муніципальним утворенням як преміювання за високої результати» [22, с. 127].

Дослідники звертають увагу на «загальну тенденції зміні вектору підтримки з надання прямого державного фінансування до застосування переважно непрямих засобів державної підтримки» [4, с. 206]. Разом із тим більш правильною виглядає думка, що «досягнення високого рівня ефективності у сфері державного регулювання господарської діяльності представляється можливим завдяки оптимальному поєднанню прямих та непрямих засобів такого регулювання, коли обмеження державного втручання в діяльність суб'єктів господарювання (дерегуляція) поєднується із запровадженням механізмів та процедур стимулювання інноваційного розвитку підприємництва, покращення інвестиційного клімату та умов організації і здійснення господарської діяльності, підвищення соціальної відповідальності суб'єктів господарювання, забезпечення високої якості продукції, захисту прав людини та інтересів суспільства тощо» [12, с. 86]. Адже штучно роз'єднувати засоби прямого та опосередкованого впливу на господарські відносини недоречно. Це поєднання залежить від поточної економічної ситуації та не може мати завідомо визначені параметри. Особливо під час війни. Коли саме пряма державна підтримка є пріоритетною, зважаючи на обмеженість стимулюючих засобів коли

суб'єкти МСБ та загалом бізнес не має ресурсів для розвитку та знаходиться в умовах руйнувань, мобілізації працівників, девальвації та валютних обмежень тощо.

Спираючись на критерій змістовності правових засобів, можна виділити засоби матеріального й процесуального характеру у контексті правових форм засобів державної підтримки суб'єктів МСБ. Матеріально-правові засоби містяться в матеріальному праві і визначають правові умови функціонування суб'єктів МСБ, у тому числі правовий статус відповідних суб'єктів, правовий режим їх майна тощо. Зокрема, відповідно до Угоди про асоціацію України та ЄС, наша країна взяла на себе зобов'язання «реформувати інститут державної допомоги суб'єктам, який повинен узгоджуватись із правилами ЄС, а вже існуючу допомогу привести у відповідність до критеріїв, визначених в ст. 262 і 264 Угоди про асоціацію, і прийняті у 2018–2024 роках низка критеріїв допустимості державної допомоги, є прикладом матеріальних норм-засобів підтримки малого та середнього бізнесу матеріального характеру [23, с. 49].

Процесуально-правові гарантії державної підтримки малого та середнього бізнесу є сукупністю норм та інститутів, спрямованих на створення юрисдикційної інфраструктури, здатної захистити права та інтереси відповідних суб'єктів від правопорушень, зокрема правопорушень органів державної влади та монополістів. Крім правових засобів процесуального характеру, що існують у рамках національного права, тут можна виділити й правові засоби, що діють у рамках міжнародного права, які забезпечують, з одного боку, захист інвестиційних прав суб'єктів МСБ у відносинах із державою, для прикладу і, з іншого боку, закладають певні стандарти для національного механізму такого регулювання. В цьому контексті варто згадати про потребу скасування обмежень на вирішення в міжнародному комерційному арбітражі, зокрема МКАС при ТПП України, спорів між іноземними інвесторами і державою з питань державного регулювання іноземних інвестицій та діяльності підприємств з іноземними інвестиціями, що досі передбачено в ст. 26 Закону України «Про режим іноземного інвестування».

Щодо процесуально-правових засобів захисту прав і законних інтересів суб'єктів МСБ в державних судах, то тут потрібно звернути увагу на думку Д. Притики, який зазначає, що «господарсько-судова форма захисту суб'єктивних прав, не дивлячись на схожість із загальносудовою формою захисту цивільних прав, істотно відрізняється від останньої: встановлена законом для господарського суду форма діяльності найбільш пристосована для розгляду і вирішення господарських спорів, повною мірою враховуючи вплив господарського суду на економіку України» [18, с. 6]. У зв'язку із цим виглядають відірваними від реальних потреб економічних відносин пропозиції щодо ліквідації господарських судів. Адже це призведе до зниження якості правосуддя в господарських справах [15, с. 204–205].

У контексті удосконалення процесуальних гарантій, як засобів державної підтримки малого і середнього бізнесу, не можна обійти увагою повноваження Антимонопольного комітету України щодо розгляду справ про порушення законодавства про захист економічної конкуренції. Гостру дискусію, зокрема, викликало новели ЗУ України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства про захист економічної конкуренції та діяльності Антимонопольного комітету

України» від 9 серпня 2023 року. Низка змін, внесених до ГПК України, передбачили, що господарські суди можуть розглядати клопотання Антимонопольного комітету України (далі – АМК України) про проведення перевірок суб'єкта господарювання, накладення арешту, вилучення предметів, оригіналів документів чи інших носіїв інформації, тощо. Окремі автори висловили побоювання, що розширення у такий спосіб повноважень контролюючого державного органу у сфері підприємництва, перелік яких «нагадує повноваження правоохоронних органів під час досудового розслідування», буде черговим інструментом тиску на українські підприємства» [7]. Разом із тим, слід відмітити, що такі побоювання – і це вже підтверджено досвідом застосування Закону із 1 січня 2024 року – не має під собою об'єктивних підстав, позаяк контрольні функції судових органів стосовно органів державної влади за природою не можуть погіршити права суб'єктів господарювання, а навпаки – створюють додаткові фільтри від необґрунтованих рішень та втручання у свободу підприємництва. Не випадково, саме такі механізми діють у європейських країнах.

Як видно, сукупність засобів державної підтримки суб'єктів МСБ як в змістовному, так і у формальному вимірі, є доволі складним завданням, особливо під час війни та з урахуванням євроінтеграційних процесів.

Видається перспективним використання портфельного підходу у правовому забезпеченні основних заходів державної підтримки малого та середнього бізнесу у повоєнний період, який складається з аналізу розподілу державних витрат за основними напрямками їх державної підтримки (наприклад, консультування, навчання підприємству та менеджменту, доступу до фінансів, розвитку ринку та експорту, інновації тощо) та за основними цільовими групами населення (наприклад, новостворений бізнес, нові стартапи, компанії, які швидко розвиваються, інноваційні малі та середні підприємства та ін.). Це є корисним для збалансування державних витрат на підтримку малого та середнього бізнесу спрямування відповідних засобів підтримки на вирішення проблеми розвитку, з якими стикаються підприємці. Саме портфельний підхід, що використовується у поєднанні з оцінкою програм фінансування та розвитку, може допомогти спрямувати фінансування на заходи, що приносять найбільші соціальні та економічні вигоди.

Висновки. Класифікація правових засобів державної підтримки малого та середнього бізнесу обумовлена такими факторами, як коло суб'єктів, які її отримують, строк, на який вона надається, її характер, обов'язок здійснення, джерела фінансування. Наведений перелік класифікаційних критеріїв засобів державної підтримки малого та середнього бізнесу в Україні свідчить про їхню багатоаспектність і різноманітність проявів, що обумовлюється специфікою діяльності цих суб'єктів господарювання.

Виходячи з місця, яке займає малий та середній бізнес в економіці провідних країн світу, а також ролі, яку він має відігравати в Україні, дослідження питань класифікації правових засобів його державної підтримки відповідно до певного критерію, дозволяє структурувати правові механізми їх впливу на суспільні відносини, відділити правову форму від економічного змісту відповідних засобів, чітко визначити в законі особливості тієї чи іншої сфери господарювання, а також встановити пріоритети соціально-економічного розвитку в умовах війни та в перспективах повоєнного відновлення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Денисова А. Правові засоби: поняття та види. *Право України*. 2010. № 7. С. 190–195.
2. Звіт щодо отримувачів державної підтримки в галузі АПК у 2020–2021 роках / Міністерства аграрної політики та продовольства України. Опубліковано 20.12.2021. URL: <https://minagro.gov.ua/pidtrimka/zvit-shchodo-otrimuvachiv-derzhavnoi-pidtrimki-v-galuzi-apk>
3. Зайчук О., Заєць А., Журавський В., Копиленко О., Оніщенко Н. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник. К.: Юрінком Інтер, 2006. 685 с.

4. Зятіна Д. В. Вирішення проблем державної підтримки інноваційної діяльності в Україні з урахуванням практики ЄС. *Правові засоби стимулювання інноваційного розвитку України в умовах євроінтеграції* : монографія / за ред. С. В. Ківалова, О. П. Подцерковного. Одеса : Фенікс, 2015. С. 205–218.
5. Інструменти підтримки бізнесу в період воєнного стану в Україні. Червень 2023 року / Нац. ін-т стратегічних досліджень. 2023. 21 липня. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/instrumenty-pidtrymky-biznesu-v-period-voennoho-stanu-v-ukrayini-cherven>
6. Карпенко Л.М., Іжа М.М., Гороховський М.В. Інструменти державної підтримки розвитку малого та середнього бізнесу в Україні в умовах воєнного стану. *Публічне управління і адміністрування в Україні*. 2023. Випуск 33. С. 67-73.
7. Кобець І. Антимонопольний має нові повноваження: до чого готуватися бізнесу? *Дзеркало тижня*. 2024. 20 березня. URL: <https://zn.ua/ukr/business/antimonopolnij-maje-novi-povnovazhennja-do-choho-hotuvatisja-biznesu.html>
8. Лічак Д. В. Господарсько-правове забезпечення непрямої державної підтримки суб'єктів господарювання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04. Одеса, 2011. 21 с.
9. Менів Я. О. Особливості правового забезпечення діяльності господарських організацій великого бізнесу в Україні : монографія. Харків : Право, 2021. 200 с.
10. Науково-практичний коментар Господарського кодексу України / за заг. ред. В. В. Галунька. Київ : Професіонал, 2019. 740 с.
11. Остапенко Ю. І., Бондаревич М. П. Правове регулювання державної підтримки малого підприємництва: досвід України та Польщі. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2019. Вип. 28. С. 66–72.
12. Петрунченко Я. В. Поєднання прямих та непрямих господарсько-правових засобів забезпечення ефективного використання державних коштів: пошук оптимальних моделей. *Правова держава*. 2019. Вип. 33. С. 86–91.
13. Погребняк С. П. Основоположні принципи права (змістовна характеристика) : монографія. Харків : Право, 2008. 240 с.
14. Подцерковний О.П. Про необхідність системного економіко-правового стимулювання розвитку галузей економіки (на прикладі суднобудування). *Юридичний вісник*. 2014. № 1. С. 60-65.
15. Подцерковний О.П. Щодо реформування господарського судочинства у світлі нових концепцій. *Аналітично-порівняльне право*. № 4 (2023). С. 201-207.
16. Порядок надання державних гарантій на портфельній основі: Постанова Кабінету Міністрів України від 14 липня 2021 р. № 723 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 30 квітня 2024 р. № 472). (дата звернення: 30.08.2024). URL: <https://www.rada.gov.ua/>
17. Правове регулювання та економічні свободи і права : монографія / за ред. М. Савчина. Ужгород : PIK-У, 2020. 224 с.
18. Притика Д. М. Організаційно-правові засади становлення і діяльності господарських судів України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.10. Харків, 2003. 26 с.
19. Розвиток бізнес-середовища в Україні: окремі аспекти правового забезпечення : монографія / за ред. О. О. Дмитрик, К. О. Токаревої. Харків : НДІ прав. забезп. інновац. розвитку НАПрН України, 2019. 203 с.
20. Русанюк В. В. Сутність і цілі державної підтримки малого та середнього підприємництва в аграрному секторі. *Економіка АПК*. 2021. № 2. С. 102–111.
21. Саніахметова Н. О. Регулювання підприємницької діяльності в Україні (організаційно-правові аспекти) : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Одеса, 1998. 32 с.
22. Табінський В.А., Калашник М. В., Калмиков Д. В. Державна підтримка малого бізнесу як чинник соціальної політики держави. *Економіка і суспільство*. 2017. № 10. С. 126–130.
23. Феофанова І. Трансформація інституту державної допомоги суб'єктам господарювання в контексті імплементації Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 8. С. 46–50.
24. Хомко Л. В., Кульгавець Х. Ю. Правове регулювання підприємницької діяльності: навчальний посібник. Львів: ЛьвДУВС, 2016. 424 с.
25. Шабанов Р., Ждан М. Щодо поняття господарсько-правових засобів державного регулювання економіки за законодавством України. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 11. С. 84–88.
26. Шпаков В. В. Правовий механізм державного регулювання: засоби, склад та система. *Економічна теорія та право*. 2015. № 4. С. 188–198.